

A PRAY-KÓDEX RENDELTETÉSE, SORSA, SZELLEMTÖRTÉNETI ÉRTÉKE.*

A Pray-kódex 172 hártylevele közül a magyar tudományt természetszerűleg az az egy lap érdekelte legjobban, melyen legrégibb összefüggő nyelvemlékünk, a *Halotti Beszéd* van megörökítve. Amióta PRAY GYÖRGY 1770-ben felhívta a kódexre a figyelmet és SAJNOVICS JÁNOS ugyanez évben a Halotti Beszédet kiadta, a kódex egésze elsősorban ezen nyelvemlék, majd a hazai történetünk szempontjából fontos Évjegyzetek és zsinati határozatok kedvéért foglalkoztatta kutatóinkat. Közöttük a kézirat egészének korát, rendeltetését, értékét, egyes részeinek, köztük a Libellusnak jellegét legjobban BÁTTHYÁNY IGNÁC ismerte fel, aki a zsinati határozatokat és a Libellust 1785-ben kiadta és a kódexet helyesen *Sacramentarium Boldvense*-nek elnevezte.

Sajnos, későbbi kutatóink a kódex eredeti használati helyére vonatkozólag nem követték a BÁTTHYÁNY által megadott nyomot, hanem közbe-közbe határozottan „kalandos“ képzelettel keresték a kézirat eredeti használati helyét Taksonyban (PAULER GYULA), Deákiban (BÉKESI EMIL és PRIKKEK MARIÁN), Székesfehérvárott és Somogyban (KARÁCSONYI JÁNOS), Veszprémben (ERNYEY JÓZSEF), míg aztán 1927-ben ZALÁN MENYHÉRT vissza nem tért BÁTTHYÁNY tételéhez, a boldvai eredethez, legalább is a Libellust kivéve a kódex törzsrészeit illetőleg.

ZALÁN bizonyításának lényege oly világos és meggyőző, hogy minden további megfigyelés legfeljebb megerősítő mozzanatokot adhat hozzá, de erejét meg nem gyöngítheti. Mivel a kézirat értékelésénél eredeti rendeltetési helye, írásának ideje, további sorsa rendkívül fontos, röviden összefoglaljuk és kiegészítjük ZALÁN gondolatmenetét.

* A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete második országos kongresszusán, június 8-án tartott előadás.

Előre kell bocsátanunk, hogy a középkori liturgikus kéziratok átlag valamivel könnyebben árulják el benső tartalmukkal rendeltetési helyüket, mint a mai nyomtatott liturgikus könyvek. Hiszen akkor a másoló tehetsége szerint alkalmazkodott forrásainak kiválasztásában, anyagának alakításában megrendelőjének céljaihoz, saját egyéniségét is felfedhette. Aki a Pray-kódex naptárát, csízióját, nagy és kis Sacramentariumát összeállította, tudós hajlamú gyűjtő volt, nem szolgai másolója egyetlen Sacramentarium-kéziratnak. A Hahóti-kódex mutatja a magyarországi liturgia fejlettségi fokát a XI. század végén. A Pray-kódex liturgiája ahhoz viszonyítva határozottan fejlettebb, gazdagabb; nemcsak ünnepeinek száma szerint, hanem a XII. század liturgikus fejlődésének, a magyarországi liturgiára való hatásának értékesítésével is. Egyelőre nincs módunkban megállapítani, mennyi a Pray-kódex összeállítójának egészen egyéni munkája a kéziratban; a Halotti Beszédnek latin eredetijét még nem találták meg sehol másutt; bizonyosra vehetjük, hogy az Ordo Missae előkészületi és hálaadó, áldozás előtti és áldozás utáni imádságai közt is vannak egészen egyéni termékei az összeállítónak. Tudatosan nevezem a kódexíró-t összeállítónak, szerkesztőnek, mert látszólag tisztára másolásjellegű munkájában is annyi eredetiség, sokoldalúság, forrásainak szabad kezelése nyilatkozik meg, hogy mihelyt a kézirat megfelelő kiadásban hozzáférhetővé válik külföldi szakkutatók számára is, a Pray-kódex szerkesztője minden bizonnyal a liturgia-történet kiváló Anonymus-ai közé kerül. Néhány példán szemléltetjük a Pray-kódex szerkesztőjének egyéni munkáját. A Nagy Sacramentariumot most KNEWALD KÁROLY boncolta szét ugyanolyan éleslátással különböző rétegekre, mint ahogy már a Hahóti-kódexet is elemezte.

Ez az elemzés nemcsak a Pray-kódex liturgiájának tartalmi gazdagságára vet fényt, hanem szerkesztőjének sokoldalúságára, körültekintő gondjára. Megtartja az eredeti gelasianus-gregorianus alapot, megőrzi lényegileg a Hahóti-kódex tartalmát, de lényegesen bővíti a magyar, a bencés, a keleti eredetű miséket, és a XI. század végén még alig mutatkozó germán réteget jóformán újonnan szerkeszti.

Formai szempontból is elárulja a másoláson felülemelkedő szerkesztői voltát a) az egy ünnepre, alkalomra közölt kettős,

hármias formulákkal;¹ *b*) ugyanezt bizonyítja a kisebb Sacramentarium miséinek összeállításával, melyek mind kiegészítik a nagy Sacramentariumot; *c*) azzal, hogy aránylag sűrűn illeszti bele a régi Sacramentarium-típusú (három oratio) miseszövegek közé a már fejlettebb, a Missale plenum típusa felé közeledő miseformulákat, melyekben nemcsak az oratiók vannak meg, hanem az ének- és olvasmányrészek is; *d*) az Ordo Missae összeállításában is nyilván önálló úton jár, ezért tér el a Micrologus miserendjétől. Ezzel egyúttal magyar érzésvilágát is elárulja. Megmarad a megszokott hazai miserend mellett, némi ravaszággal tünteti el a Micrologusét, hogy észre ne vegyék attól való eltéréseit. *Tudós* hajlamát akkor mutatja meg, midőn másolás közben a Kánon történetére mond egész érdekes dolgokat: hogy például Alexandriai Kelemen szerkesztette a misekánont, hogy egyes mondatait Nagy Szent Leó, Nagy Szent Gergely és Sándor pápák szövegezték.

Igaz, hogy állításainak egy részét megtalálta a Micrologusban, de hogy Alexandriai Kelemenről honnét vette ezt a véleményét, azt egyelőre nem tudjuk. Aki ennyi eredetiséggel szerkeszt, és nem pusztán másol, annál nyilván nem az egyszerűen másolt részekben fogjuk megtalálni azokat az adatokat, melyekből a kézirat rendeltetési helye megállapítható, hanem azokból a részekből, melyeket épp a rendeltetési hely és cél szerint alakít át.

Hogy KARÁCSONYI² és ERNYEI is tagadásba vették a kézirat bencés, monasztikus eredetét és rendeltetését, és világi papok, káptalan, püspöki székesegyház szükségletére írottnak mondták a Pray-kódexet, azt módszerük hibája, az említett elv figyelmen kívül hagyása okozta. A Libellus is, az Ordo Missae is, a Sacramentarium törzse is az egyetemes egyház számára készült, nem pusztán szerzetesek, nem is pusztán világi papok számára. Amikor a Pray-kódex szerkesztője ezeket lemásolja, köti őt az eredeti szöveg és csak annyit alakít, amennyit saját célja szerint

¹ A Mária-ünnepek forrásait kutatva, sikerült igazolnom, mint ahogy az áldásformulákra ZALÁN MENYHÉRT bizonyította be, hogy a Pray-kódex nemcsak a hivatalos római forrásanyagot (gregorianus, gelasianus) használta fel, hanem igen sok gallikán elemet is megőrzött. KÜHÁR FLÓRIS: Mária-tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Budapest, Szent István-Akadémia, 1939.

² Hol írták a H. B.-et. Magyar Nyelv, XXI. (1925) 221. sk.

szükségesnek lát. Ez azonban épp elég, hogy a kézirat eredeti rendeltetési helyét felismerjük belőle.

A két Sacramentariumnak (KNIEWALD szerint $S/1$ és $S/2$) bencés, monasztikus jellege ünnepeiből, votivmiséiből, egyes oratióknak kifejezett megjegyzéseiből¹ annyira kétségen felül áll, hogy részletes igazolásra ma már nem szorul.

Hogy a Pray-kódex bencés monostorának és templomának védőszentje KERESZTELŐ SZENT JÁNOS volt, azt a kézirat többször is félreérthetetlenül megmondja. Húsvét napján a vízszenteléssel kapcsolatos körmenet először a Szent Margit-kápolnához megy, majd visszatér a templomba. Az itt mondott oratióban a Boldogságos Szűz és Keresztelő Szent János pártfogását kéri, mint ahogy a Margit-kápolna oratiójában Szent Margitét. ZALÁN M. felkutatta ezen oratio párhuzamos alakjait külföldi monostorokban, kéziratokban és azokból világos, hogy a Boldogságos Szűz említése az oratio törzséhez tartozik, a patrocinium kifejezésére a második helyen említett Keresztelő Szent János szolgál.

Pünkösöd oktávján megszentelik a házat és tartozékait helyiségenkint. A templomban mondott oratio szerint: *locum istum in honore sanctae Mariae sanctique Johannis baptiste consecrasti...* (131'). Hogy a Boldogságos Szűz említése az oratio formulás törzséhez tartozik, azt a kézirat más oratiói bizonyítják, ahol a monostort egyszerűen „*congregatio et familia beati Johannis Baptistae*“-nek nevezi (Missa communis pro vivis atque defunctis — 105' l.); Missa communis — *cuncta congregatione Sancti Johannis Baptistae ac familia eius* — 106 l.

A védőszentnek természetszerűleg kiemelkedő kultusza van az illető monostorban. A Pray-kódex Naptára és Sacramentariuma Keresztelő Szent Jánosnak következő ünnepeit ismeri. A főünnep a június 24-i; Nativitas vigiliával és oktávjával. Jellemző, hogy az ünnepen két miseszöveget közöl a Pray-kódex (missa in mane, missa in die. 77 l.). Augusztus 29-én van Keresztelő Szent János fővétele (86 l.); szeptember 24-én pedig Keresz-

¹ Pl. Szent Benedek *Translatio octava*-ján „*quem spiritalis disciplinae nobis doctorem dedisti, da quaesumus, ipso intercedente ut salutaria eius monita 2dimplere... mereamur*“ (80. l.) Vagy: Missa pro congregatione (109. l.): *familiam huius sacri coenobii... beato Benedicto intercedente.*

telő Szent János fogantatása; ezt az ünnepet a mai Missale nap-tára nem ismeri; KNIEWALD keleti eredetűnek mondja.

Védőszentjét ugyancsak fényesen és sűrűn ünnepelte a Pray-kódex monostora. Érdekes, hogy a Boldogságos Szűz fogantatását (december 8) utólag írta be még a naptáríró keze a naptárba, az ünnep oratiói a Sacramentariumba lapszélre kerültek. Hisz a XIII. század elején még élénken emlékeztek a Mária fogantatásának ünneplése ellen szóló tilalomra és vitákra. De Keresztelő Szent János monostorában lehetett dogmatikus aggodalom a Boldogságos Szűz fogantatásának ünneplése ellen; védőszentjük fogantatásának ünneplését azonban természetesnek tartották, bár ennek dogmatikai alapját nehezen találták volna meg ők is. Hogy Keresztelő Szent János különlegesen érdekelte őket, az abból is látszik, hogy a Pray-kódex 62. lapján, az adventi időszaknál a lapszélre írtak egy rájavonatkozó oratiót. Mivel egy Boldva melletti Keresztelő Szent Jánosról nevezett monostor leégését kétszer is bejegyezték a Pray-kódex évjegyzeteiben és húsvétmutató táblájában az 1203. évhez (10' l. és 16' l.), nem lehet kétséges, hogy a Pray-kódex eredeti használati helye a boldvai Keresztelő Szent János monostora volt. Az Évjegyzetek XII. századi adatai közül is néhány az egri egyházmegyére utal, melynek területén ez az apátság volt Miskolc közelében. (Különösen feltűnő a közeli Széplak templomszentelésének említése 1143-ból.)

Mivel Boldváról más forrásunk 1200-ig nem szól, csak a Pray-kódex említett adata, talán nem tévedünk, ha az 1195-ben bejegyzett DEZSŐ apátot (Desiderius abas depositus) boldvai apátnak tekintjük. Esetleg épp ő az, aki a kalandos sorsú kódexet megrendelte. Monostorának két tagját említi az évjegyzék, BUDA papot, aki 1198-ban halt meg és DÁNIELT, akit 1200-ban szenteltek pappá. Ennek a DÁNIELnek halálát is bejegyezték a naptárba november 27-re, éppúgy, mint BUDA papét is február 15-re. Tán egy másik boldvai apátot is ismerünk abból az időből, amikor még a Pray-kódexet Boldvában használták, a február 18-án elhunyt SIMEON apátot, kiről csak a naptár emlékszik meg, a krónika nem. Hogy az említett DEZSŐ és SIMEON apátok boldvaiak voltak, ezt a feltevésünket megerősíti az a tény, hogy hasonló nevű apátokról az 1200 körüli évekből Rendtörténetünkben nincs adat. (PRT XII/B. névmutató.)

Boldva az 1203-ban történt leégés után nem szűnt meg, 1231-ben IV. Béla a Miskolc-nembéli Fülének adományozza, 1270-ben is fennállt még, aztán világi papok kezére került; két-tornyú, háromhajós román temploma ma református templom.

A Pray-kódex sorsa minden bizonnyal az 1203-i tűzvészel válik el Boldváétól. Hogy már a tűzvészt nem jelzik oly formában: *monasterium hoc*, vagy: *nostrum*, hanem enélkül, arra engedne következtetni, hogy a bejegyzés idején a kódex nincs már Boldván. Hogy 1228-ban már Deákiban volt, ezt a 10. lapon való bejegyzés igazolja, mely szerint 1228. november 14-én JAKAB nyitrai püspök fölszentelte *ezt* a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomot.

Mivel IX. GERGELY 1228. január 9-én adott meghatalmazást a szentmártoni apát kérésére a váci és nyitrai püspököknek, hogy *valamelyikük* az apátságához tartozó újjáépített salai (most Deáki) templomot felszentelje,¹ és mivel ez a templom Szűz Mária tiszteletére épült, nem nehéz a Pray-kódex bejegyzése alapján meghatározni az 1228-ban felszentelt templomot. Hogy meddig használták Deákiban, nem tudjuk; hogyan került a szomszédos Taksonyba, melynek templomszentelése szintén be van jegyezve év nélkül a Naptárban november 14-én (*consecrata est haec ecclesia de Taxen*), aztán a század vége felé a pozsonyi káptalanhoz,² azt éppoly nehéz kideríteni, mint sorsát Boldva leégése után közvetlenül.

Mivel már úgyis elég feltevés kúszálta össze a Pray-kódex történetét, legyen szabad egy tisztán hipotézisnek szánt gondolat-tal a Pray-kódex 1203 utáni egyik használati helyére rámutatni. KARÁCSONYI meglátására térek vissza, hogy a Pray-kódex egy-ideig Somogyvárott volt. Csak más előfeltevéssel. KARÁCSONYI szerint a Pray-kódexet eredetileg a fehérvári prépostság számára írták, onnét került Somogyvárra. Az eredmény szempontjából sokkal egyszerűbb azt mondani, hogy Boldva leégése után került Somogyvárra. III. INCE pápa 1204. szeptember 14-i leveléből³

¹ PRT I. 687.

² Erre vonatkozólag elég meggyőző ZALÁN M. bizonyítása. MKSZ. 1927. 270. l.

³ PRT XII/B. 152. l.

ismerünk adatokat, melyek jól alátámasztják feltevésünket. Somogyvárott francia bencések voltak alapításától, 1091-től kezdve. Ez az apátság a francia, cluny-i kongregációhoz tartozó Saint-Gilles-apátságtól függött jogilag. 1204 előtt meghalt apátja és helyébe a francia konvent természetesen francia apátot választott. IMRE király azonban a konvent jelöltjét nem fogadta el, hanem az apátságot az olasz származású BERNÁT spalatói érseknek, volt tanítójának adta kommandába. A somogyváriak zúgolódtak új uruk ellen, négyen panaszra mentek a pápához, azt is felpanaszolták, hogy BERNÁT csúful bánt velük, vasraverte őket, a kolostorba magyar bencéseket helyezett. — Ez a pápai irat nem mondja meg, honnét vett BERNÁT érsek-kommandator annyi magyar bencést, amennyi elég volt Somogyvár ellátására. Mivel Boldva 1203-ban leégett, magában véve is valószínű, hogy szerzetesei üszkös rommá vált hajlékukat szívesen felcserélték Somogyvárral, legalább is addig, amíg apátságuk újjá nem épült. A már kész Pray-kódex 1203-ban Somogyvárra kerülvén — minden bizonnyal szerkesztőjével együtt —, ott bizonyos kiegészítésben és átdolgozásban részesülhetett. Hogy a Pray-kódex szövegéből mennyi esik a somogyvári tartózkodás idejére, már nehéz megállapítani. Mégis odautalnak a következő részek: 1. Somogyvárnak Szent Egyed volt a védőszentje, a Pray-kódex XIV' lapján ott van a *Sonent ymni deo digni*-sequentia Szent Egyed tiszteletére, melynek Chevalier Repertoriuma szerint ez az első lelőhelye. Az utólagos beírás kora megfelel a Pray-kódex feltételezett somogyvári tartózkodásának (a XIII. század első tizede). 2. Somogyvárnak ez időtájt BERNÁT spalatói érsek volt a kommentátora, aki íróember is volt, két munkájáról emlékezik meg TAMÁS spalatói főesperes; az egyiket kora eretnekségei ellen írta, a másikban beszédeit foglalta össze. Ezek a művei elvesztek. Azt is tudjuk róla, hogy Szent Jeromos tiszteletét igyekezett terjesztetni, hisz Szent Jeromos Dalmáciából származott. A Pray-kódexben a Libellus (Micrologus) végén maradt féloldalnyi üres hely, arra valamivel későbbi kéz beírta az Antikrisztust 1210-re váró bejegyzését, majd pedig egy vitaszöveget, melyben egy meg nem nevezett eretnekségnek azt az állítását cáfolja, hogy a papoknak nincs bűnbocsátó hatalmuk. Maga a tétel a valdiak tanaiból való; a szöveg még nincs azonosítva, de van bizonyos valószínűsége annak, hogy BERNÁT spalatói érsek munkájának egy részlete.

Ugyancsak BERNÁT spalatói érseknek tulajdoníthatjuk azt a szentbeszédet, mely mint fedőszöveg a Sacramentariumban van (XII). Sok rövidítéssel sűrűn teleírt lap, nehezen olvasható. Domine si fuisses hic-vel kezdődik. KNEIWALD halotti officiumnak nézte, de az egész szöveg egy *sűrített beszédvázlat*, mely a tisztítóhelyen szenvedő lelkek megsegítésével kezdődik. Tartalmas, jól felépített, hatásos beszédvázlat. Érdemes lenne vele foglalkozni, dogmatörténetileg is jelentős emlékké válhat és irodalomtörténetünk is értékesítheti középkori hitszónoklásunk emlékeként.

BERNÁT érsek-kommendátor hatására mutatna továbbá a kis Sacramentarium másik fedőszövege, a Szent Jeromos-evangélium. A Szent László-kultusz iránti különleges érdeklődésnek is több jele van a Pray-kódexben; ezek közül az utólagos bejegyzés (a húsvétmutató táblában) szintén a Szent Lászlótól alapított somogyi apátságra utalna és annak azidei kormányzójára, aki a szenttéavatási szertartást végző DE CRESCENTIIIS bíboros-legátusnak kísérője volt.

Ezek alapján kíséreltük meg azt a feltevést, hogy a Pray-kódex 1203 után Somogyvárra került szerzőjével együtt; ott azonban sokáig nem maradhatott, mert 1210-ben már nem BERNÁT érsek az ura Somogyvárnak, hanem GILBERT az apát, bizonyára az a G.-vel jelzett szerzetes, aki 1204-ben három társával a pápa elé ment panaszra.

Mi lett a kézirat további sorsa? 1228-ban már Deákiban van, Deáki Pannonhalmának volt birtoka és fiókmonostora; oda tehát minden valószínűség szerint Pannonhalmáról került. Hogyan? Talán szerzőjével együtt. A Somogyvárra került magyar bencések aligha maradhattak ott, mikor küldőjük, BERNÁT érsek, elvesztette az apátságot. Közben Boldva megint felépülhetett, néhányan bizonyára hazamentek. Viszont somogyvári tartózkodásuk alatt megismerkedhettek az egész megyében, a somogyvári apátság birtokain is tizedet szedő pannonhalmi szerzetesekkel, akik ellen GILBERT apát mindjárt kormánya elején perbeszáll. Bizonyos érzelmi közösség is lehetett emiatt a Somogyvárra küldött, onnét azonban a franciák győzelme után kinézett boldvaiak és a somogyvári apáttal perben álló pannonhalmiak közt. A Pray-kódex szerzőjét talán tudós hajlama, könyvszeretete is ösztökélte, hogy Pannonhalmára való fölvételét kérje.

Pannonhalmán Uros apát idejében voltak idegenből átvett szerzetesek; egy 1216-ból kelt oklevél szerint (PRT I. 534) ott van SEBESTYÉN apát, aki sohsem volt pannonhalmi apát; tehát csak apáti címét megtartotta idegenből jött apát lehetett. A Pray-kódex szerzője, a Halotti Beszéd írója is így kerülhetett a Szent-hegyre, ahol valamikor a kódexébe belemásolt Évjegyzetek első százéves részlete készült. Idegenből jött szerzetes nehezen szokik meg új monostorában. Pannonhalmának már akkor is voltak cellái, alárendelt prioratusai, vagy prépostságai, Somogyban, Deákiban. A boldvai Anonymus ezért kerülhetett el könyvével együtt Deákiba.

Habent sua fata et homines et libelli. Az ember sorsát megoldja a halál; „ysa mend ozchuz iarov vogmuc“; a könyv tovább hányódik, mint írója és gazdája. Benne él nemcsak írójának lelki világa, hanem korának szelleme is tovább.

A Pray-kódex tehát annyit mond magáról és sorsáról, hogy Boldván készült az ottani Keresztelő Szent Jánosról nevezett bencés apátság számára; 1203 előtt készen volt; azután oly kolostorba került, ahol Szent Egyedet különösen tisztelték és a boldvainál élénkebb francia-cluny szellemű hatás alatt állottak. 1228-ban, a templomszenteléskor Deákiban volt már. Ezen adatok hézagait iparkodtunk kitölteni regénynek látszó feltevésünkkel.

Még csak annyit: ha a Pray-kódex el is került Pannonhalmára, ott szerzőjének kezében maradt. Ha a székesegyház számára szolgált volna, Szent Benedek július 11-i Translatiója (oktávás ünnep a Pray-kódexban!), alig kerülte volna el a törlést. Pannonhalma jó viszonyt, jogközösséget tartott Montecassinóval, 1212. január 25-én imaszövetségre is lépett vele; ez az imaszövetség mindmáig fennáll. Már pedig Montecassino nem tűrte, hogy egy vele szövetségi viszonyban álló apátság ezt az ünnepet, mely legfőbb kincsének, alapítója ereklyéinek Franciaországba való átvitelét ünnepelte, megtartsa. Ezt a tilalmát már 1180-ban világosan közölte Pannonhalmával.¹ A Pray-kódex szerzőjének ez az ünnep kedves lehetett, nyolcadára is szép oratiókat írt könyvébe. Könyve fölött maga rendelkezett még;

¹ PRT. I. 608—9. „De festo quoque translationis non celebrando apostolicis excommunicationibus interdicto... quantum nuncio vestro placuit, pauca de plurimis prescripsit...“

Deákiban pedig vidéken volt, ahol örültek, hogy van egy jó misekönyvük, nem vizsgálták, megfelel-e a cassinói felfogásnak.

*

A Pray-kódex misekönyvnek, liturgikus könyvnek készült elsősorban. Mai szemmel úgy látszik, hogy a liturgia kiemeli az embert az idő kereteiből, odaállítja szemtől-szembe az Örökkévalóval, ajkára az égi udvar örök ildomú beszédét adja; még köznapi ruháit is levetteti vele, hogy semmi se maradjon benne a múltó esztendőök hangulatából, korának szelleméből. És mégis — a Pray-kódexben annyi mozzanat, tény utal az 1200-as évekkel meghatározott európai és magyar szellemi fázisra, hogy a kormeghatározást nemcsak az írás típusával, nemcsak a krónika és naptár bejegyzéseivel, hanem az egész Pray-kódex szellem-történeti helyével is elvégezhetjük.

A XII—XIII. század fordulója a liturgiában is fordulatot jelent. Ezt a fordulatot a következőkkel jellemezhetjük. I. Változás áll be a liturgia végzőinek karában. Az ókeresztény liturgia a klérus és a nép misztériumos drámája volt; amikor a liturgia a karoling-korban megújul, a népi elem kiszorul belőle; végzése a klérusé marad, mely káptalanokban és monostorokban megszervezve, a régi liturgia formáit megtartja, azt egy magasabb réteg életstílusává teszi. A kórus ekkor különül el néptől, a templom hajójától; az oltárt is úgy állítják fel, hogy a pap hátat fordít a népnek. Ezt a liturgikus életstílust alakította ki leg-tökéletesebben Cluny és világraterjedő szerzetesi szövetsége. A nép tisztára nézőközönséggé lett a liturgia drámájában. Azelőtt értette a drámát, most már csak a cselekményeket látja. Hogy a cselekmény mégis érdekelje, a mise egyes részeinek és egészének allegorikus, szimbolikus jelentést tulajdonítanak, mely elszakad a misztérium-dráma lényegétől és a mellékes szertartásokra veti a hangsúlyt. Ennek a szimbolikus misemagyarázatnak érdekes példája a 15' lapon közölt misemagyarázat.¹ Eszerint például az Evangélium Krisztus igehirdetését jelenti, a két gyertya Mózes és Illést, a füstölő Krisztus testét, a felszálló füst a szentek imádságait.

¹ Ismerteti ZALÁN M. A Pray-kódex forrásaihoz, MKSZ. 1927.

2. A Pray-kódex e szempontból a változás előestéjén áll. Még bencés monostor számára készül, ahol az élet nem más, mint, hogy mai hasonlattal éljünk, eljátszása annak a drámának, egész éven át, annak minden napján, melynek a Pray-kódex a rendező- és szerepkönyve. De már betolakszik az új idők igényével a nép. Latin az egész kézirat, csak egy lap jut a népnyelvnek. Ez is biztató kezdet, a magyar irodalom hajnalhasadása. A XII. században a premonstreiek kolostorai jelentik a nép felé való megnyíltságot. Amikor a Pray-kódexet írták, a valdiak, patarénusok herezise támadt viharirammal neki az arisztokráciává vált klérusnak, a néptől elszakadt liturgiának. Kétségbevonták a papok bűnbocsátó hatalmát, az élet metafizikai értelmét másban keresték. A XII. század végén is ott lebeg a *válság* hangulata, melyet épp a katarok népmozgalma, a társadalmi rend elleni izgatása vált ki. JOACHIM DE FIORE apát ennek a válsághangulatnak a teológusa. A Libellus végén a Pray-kódexbe odaírják, hogy az Antikrisztus 1210-ben jön majd el. Aztán egy másik kéz a papság bűnbocsátó hatalmát védi a heretikussal szemben (XXXVI'). Ebből a válsághangulatból az a két szent vezette ki ezt a kort, kiknek ünnepeit utólag pár évtized múlva jegyezték be a naptárba: Szent Ferenc és Szent Domonkos. Mind a ketten új formát teremtenek a szerzetességben, olyat, mely a nép egyszerű szegény életét éli, hogy az evangélium megint a szegényeknek hirdettségük. Ez a két szent legyőzi a válsághangulatot, legyőzi a világgyűlölő herezist, az Egyház lelkét megtölti az életszeretet új áramával. Hogy kiérezni a Pray-kódex naptárából a rajongást Assisi szentje iránt! *Beatissimi* Franciscinak írja be, amikor az apostolokat is csak alapfokban mondja szenteknek!

3. A káptalanok és apátságok istentisztelete egész könyvtárt igényelt. Pannonhalmának Szent László korában meglevő 80 könyve közül 41 szolgálja a monostori liturgiát;¹ a falura kitett plébános, vándorúton járó szerzetes nem hordhatott magával egész könyvtárat. A régi Sacramentarium, mely a miséző papnak volt mintegy szerepkönyve, már nem elég akkor, midőn a pap mellett nem nagy kórus, hanem a liturgiát nem

¹ KÜHÁR FLÓRIS: Szent Mór lelkivilága. Szent Mór Emlékkönyv, 1936. 50. l.

értő nép áll. Egy könyvbe kell összefoglalni a zsolozsma, mise, szentségkiszolgáltatás imádság- és énekrészeit, szertartásainak menetét. Így keletkezik a XII. század végén a Breviarium és hosszú kísérletezés után a XIII. században a mai értelemben vett hangjegynélküli teljes Missale. A Pray-kódex itt is az átmenetet jelenti a Sacramentarium és a Missale közt. Törzse Sacramentarium-típusú; aránylag sok miséje és szertartása azonban az oratiókon kívül a mise ének- és olvasmányrészeit is közli, az énekrészeket legtöbbször neumákkal. Az újtípusú szerkönyveket falusi papok és a koldulószerzetek használják és terjesztik el.

A szerkönyvek alapszövegei és szertartásai akkor készültek, amikor még naponkint általában csak egy misét mondtak, püspök (apát), klérus és nép együtt. Az a szokás, hogy minden pap külön is misézzen, a középkor elején kezdődik és lesz lassankint általánossá. Ennek következménye az oltárok megsaporodása a templomokban (Boldván két oltár van — Szent Kereszt, Szent János-főoltár és egy Margit-kápolna), másrészt a szerkönyveknek oly átalakítása, mely alkalmassá teszi őket egy *személy* által végzett istentisztelet tartására. Azelőtt a liturgia rendező-könyve, az ú. n. Ordo külön könyv volt, a szertartásmester annak alapján irányította a cselekményt. A XI. századtól kezdve az Ordo-k megsokasodnak, majd beledolgozzák őket a szerkönyvekbe, melyek addig csak szövegekönyvek voltak. A gregorianus-reform aztán egységesíteni akarta az egész egyházban a római, vagy rómainak gondolt szertartások, ünnepek rendjét.

Ezért írta KONSTANZI BERNOLD a Micrologust, a középkor e szakának liturgikus törvénygyűjteményét, rubricisztikáját. Ezt fogadta el KÁLMÁN király korában a magyar püspökök zsinata. A Micrologusra mindenütt szükség volt, de leginkább ott, ahol szerkönyveket szerkesztettek és másoltak. Nem véletlen tehát, hogy a Pray-kódexbe a Kálmán-kori zsinati végzések is, a Micrologus is belekerültek. Az is biztos, hogy a Pray-kódex Sacramentariumának szerkesztője szem előtt tartotta a Micrologust, hiszen idéz belőle.¹ Viszont épp a Miserendben, az Ordo Missae-ben nem követi teljesen, hisz a XII. század végén indul meg az a folyamat, mely a misemondás módját lassan alakítja ahhoz a

¹ V. ö. KNIEWALD értekezését: A Pray-kódex miserendje. Theologia, 1939.

formához, mely a trienti zsinat után kiadott misekönyvben kristályosodott ki és vált egyetemesen kötelezővé.

Nem szabad felejtenünk, hogy a XII. század előtti Sacramentariumok és Gradualék miseszövegei a maihoz képest ugyancsak kevés imádságot adnak a misemondó pap számára. A mise a pap és a kórus, a pap és az assistencia párbeszédés drámája; a papnak az előmisében nincs más feladata, mint az Oratio elmondása és a szorosan vett cselekmény végzése. Míg a kórus énekli a maga részeit, a pap hallgat. A kenyér és bor felajánlásakor is a kórus énekel zsoltárt. A magánmiseknek, kismiseknek szokása a misét is átalakította; a közösség istentisztelete volt, lassankint majdnem magánájtatossággá lett. A Miserend szerkesztői nem nyúlhatnak a mise ősi részeihez, például a Kánonhoz; viszont egyéni alakító, szerkesztő hajlamuk ráveti magát a misét megelőző előkészítő imádságra és a misét követő hálaadásra; továbbá a régi szövegekkel ki nem töltött cselekményekre: a misekezdetre, felajánlásra. Elég legyen ennek megvilágítására a Pray-kódexben a következő lapszámok megadása: Praeparatio ad missam: 10 lap (17—21'), öltözködés 2 lap, oltárhoz menés, Confiteor (megvan már a Judica zsoltár) a füstölésig 2 lap; a szorosan vett mise Introitus-tól Ite missa est-ig 13 lap; ebből 1 nem hozzátartozó, palimpszesztus; gratiarum actio és külön áldozási ájtatosság 5 lap. — A liturgiát formáló géniuszt itt változik meg, hangján is megérezni a korszakfordulót. Az antik miseszövegeket a többes első szám, a mértékbe fogottság, ritmus és rövideg jellemzik. Ezeket a római szellem sugalmazta és alakította. Az újakat általában egyes első személy használata jellemzi, mely annyira szembeeszkö, hogy belőle majdnem biztosan lehet következtetni az illető miseszöveg középkori eredetére. Ezek az új szövegek *egyéniek*, az áhítat szabad szárnyalását nem köti meg az ókor mértéke; nincs ritmusuk és a régiekhez viszonyítva bőbeszédűek, áradozók. Századokon át a liturgia formálta a maga kötöttségével a lelkeket, most — megfordítva: az új lélek alakítja magához az áhítat formáit a liturgiában is. Ez a jámborság a maga egyéniségkeresésével még ott is kísérletez, ahol a liturgia a legkötöttebb: a misekánonban. A Pray-kódex a consecratio szövegénél a lapszélre írja a következő fohászokat: Ave sanctissima caro, in perpetuum mihi

summa dulcedo. (28. l.) És: „Ave in aeternum coelestis potus, mihi ante omnia et super omnia dulcis.“ (28' l.)

Ez a bejegyzés szintén korjellemző.¹ Annyival inkább megnyilatkozik ez az alakító törekvés ott, ahol a régi Miserend nem töltötte ki a szertartást imádságszövegekkel: a felajánlásnál és az áldozásnál. A Pray-kódex miserendje ezeken a helyeken látszik egyéninek; összevetése a középkori Ordo missae-ekkel a liturgiátörténet számára jelent KNIEWALD tanulmányában meglepetéseket. A Miserendtől elkülönített áldozási ájtatossága pedig a középkori áhitat egyik legszebb megnyilatkozása.

Ha a Pray-kódex liturgiáját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Pray-kódex szellemtörténeti szempontból pontosan beilleszkedik abba a korba, melyben keletkezett, melyre a benne található kormeghatározó jegyek utalnak. Örömmel állapíthatjuk meg: úgy áll a korszakfordulón, hogy nemcsak a multat idézi, hanem az új fejlődés irányába mutat.

Ugyanezt vesszük észre, ha a részletekbe térve, a Pray-kódex *ünneptárát* vizsgáljuk. KNIEWALD részletes tanulmánya főleg itt van segítségünkre. Az ő alapján megállapíthatjuk, hogy a Pray-kódex *naptára* (most a Cisiót, az S₁ és S₂ ünnepeit figyelmen kívül hagyjuk) 61 bencés-szerzetes jellegű, 62 francia eredetű, 30 Keletről származó, 24 germán jellegű, 14 sajátosan magyar ünnepet tartalmaz. Ez az ünneptár feltűnően azonosnak mutatja a magyarországi liturgiának és a XII. századvégi magyar szellemnek egyéb területeken megnyilatkozó vonalait. Amikor P. mester, Béla király jegyzője Párizsban tanul, ahol az ősegyház nagy főpapjaira emlékeztető LUKÁCS érsek is műveltségét szerzi; Amikor III. BÉLA onnét hozza feleségét és francia-román stílusban építi fel esztergomi palotáját, akkor természetesnek találjuk azt, hogy a magyar liturgia ősforrását alkotó frank-bencés liturgia ily hatalmasan befolyásolja a XII. század végéig újabb szentek kultuszával liturgiánkat. Magyarország a Kelet és Nyugat határvonalaán összekötő kapcsa a két részre szakadt kereszténységnek Szent István óta. Rajta keresztül vonulnak a keresztieshadak és a szentföldi zarándoklatok Kelet felé; vannak görög,

¹ P. BROWE egy római Szent Péter-templomi Sacramentariumban (1200. körüli időből) találta meg ezt a bejegyzést áldozás után. Jb. f. Lit. Wiss. 13. (1933) 50. l. — V. ö. KNIEWALD tanulmányát.

bazilita monostorai; a XII. században CERBANUS a pannonhalmi apát számára fordít le görög munkát; a század második felében a politikai hatalom a Bizáncban nevelkedett III. BÉLA kezében van. A keleti liturgia tehát két úton is ideér sajátosan keleti ünnepekkel, melyek közt az ószövetségi szentek ünneplése fel-tűnő.

Közvetlenül Keletről, de egyúttal a keresztshadak, keleti országaik révén a Kelettel érintkező franciák révén is gyarapodik liturgiánk keleti ünnepekkel. Ezekhez a hatásokhoz járul — még mindig gyengén — a *németországi* kultuszok átvétele. Hogy Egyházunk a szomszédos német egyháztól a XI. század végén (*Habóti-kódex*) alig vesz át ünnepeket és a XII. század végén is keveset, annak magyarázatát kereshetjük abban a tényben, hogy Magyarország az investitúra-harcban is a pápa pártján állott és a XII. század pápa-császár küzdelmeiben is legalább érzelmileg kitartott a pápa pártján. A század eleje tele van német háborúkkal, a Pray-kódex évjegyzetei is többet följegyeztek. FREISINGI OTTO leírása a magyarokról nem mutat különösebb rokonszenvet a magyarok iránt; ilyen volt bizonyára a magyarok érzése is a németekkel szemben. A Pray-kódex német szentjei és ünnepei majdnem kizárólag bencés jellegűek; a szerzetesi összetartozás legyőzte itt a nemzeti ellenszenvet. Az a szerkesztő, aki az 1173-ban kanonizált Becket Tamás angol (Canterbury) érseket már felvette a naptárba, az 1146-ban szenttéavatott II. Henrik császárt, Szent István sógorát, Szent Imre nagybátyját — teljesen mellőzte.

A Pray-kódex ünnepjegyzéke a nyugati liturgiában azzal is korszakfordulót jelent, hogy bizonyos szempontokból *előre jelzi az egyházi év fejlődésének irányát*. A középkor előtt az egyházi évet a helyi kultuszok (vértanúk, hitvallók) gazdagították, közöttük részben a római kultuszok emelkedtek ki, részben — a karoling-reform idején — a frank egyházak ünnepei. A gregorián-reform ezen a téren is egységre törekedett, a kanonizációnak Róma számára való fenntartása már magában is elősegítette az egyes helyi kultuszok egyetemesítését. A Pray-kódex világos jeleit adja annak, hogy a XII. század végén mily hamar eljutott a magyar föld északi szélére egy-egy, mondhatni modern ünnep. Az előbb említett Becket Tamás († 1170; szenttéavatása 1173) a világos példa erre; hozzátársul Szent László, kinek

szenttéavatása (1192) után kezdték írni a kódexet és a szerkesztő már két miseformulát ad ünnepére. A kész kódexbe a szenttéavatások, ünnepkijelölések után mindjárt bejegyzik pótlólag Szent Ferenc, Szent Domonkos (két ünnep), Szent Erzsébet ünnepeit, Szent Ferenc miseoratiói is odakerülnek a lapszélre. III. Ince és IX. Gergely pontifikátusa, a császári hatalom elhanyaglása Róma tekintélyét annyira emelték, a koldulórendek megjelenése, az ő központi kormányuk annyira utánozta az egyetemes egyház központi berendezkedését, hogy az érintkezésnek akkori nehézségei mellett is hamar eljutottak a kanonizációs bullák mindenfelé, az eldugott Deákiba is és a liturgia mindjárt alkalmazkodott az új követelményekhez. (Ne felejtjük el, hogy ma is találni vidéki plébániákat, ahol például a kis Szent Teréz miséjét hiába keresi az ember!) Az előbbi századokban a helyi kultuszok kelnek kéziratokkal, összeköttetésekkel vándorútra, a Pray-kódex idejében már a Rómából parancsolt kultuszok hatják át az Egyházat.

De még mindig nagy jelentősége van a nem-római liturgikus indításoknak. Mily nehezen fogadja el például Róma a Máriatisztelet új ünnepekkel való gyarapodását! A Pray-kódexben hiányzik még Sarlós Boldogasszony (Visitatio), de ez Nyugaton is csak a XIII. század folyamán fejlődik ki, a keletiek egyáltalán nem ünnepelték. Viszont a Pray-kódexben megvan a *Repraesentatio B. Mariae Virginis* november 21-i ünnepe, mely Nyugaton csak a XIV. században válik ismeretessé¹ és pótlólag, de a naptár törzsrészét íróknak kezével beírták a naptárba is, lapszélre az S₁-be is a Boldogságos Szűz fogantatásának (*Conceptio B. M. V.*) december 8-i ünnepét és oratióit. Ez a XII. században még erős vita tárgya, melyet Aquinói Szent Tamás még a XIII. században sem fogad el, bár a XII. századtól kezdve bencés-kolostorokban és egyes egyházmegyékben is kezdik ünnepelni. Az ünnep terjedésének útján a Pray-kódex is fontos állomás.

Azok az oratiók, melyek a 95' lap szélén találhatók, világosan kihangsúlyozzák az ünnep által kifejezett dogmát (pl.: *Postcomm. cuius [Mariae] nostrae causa salutis exstitit hodierna*

¹ Csodálatos, hogy MIHÁLYFI: Nyilv. Istentisztelet 4. kiadása, 1933. év. (162. l.) erről nem vesz tudomást, holott ZALÁN M. erre már 1927-ben rámutatott.

conceptio; általános közbenjárása: Secr. ... genitricis filii tui supplicatione placatus, per eam nos et a peccatis absolvas et ad visionem gloriae tuae perducas).

Hasonló állomást jelöl meg a Pray-kódex a *Halottak Napjának* (november 2) terjedése útján, mely a X. században keletkezik a clunyeknél, a XII. században Honorius, Sicardus, Beleth már ismerik (Sicardus cremonai, a másik kettő francia!), de általánossá csak a XIV. században lesz. A Pray-kódex naptárában november 2-höz ugyanaz a kéz jegyzi fel pirossal, mely az embolizmusokat, a zodiakus állását és az $S\frac{1}{2}$ -ből vett, a törzsben hiányzó szenteket hozzáírja: inchoat. *Recordatio defunctorum*. Ez a bejegyzés is megerősíti azt a feltevésünket, hogy a Pray-kódex pótbéírásainak egyrészét Somogyvárrott írták, ahol a cluny-i Consuetudok szerint éltek.

A Pray-kódex szerkesztőjének magyar lelkiisége nemcsak a Halotti Beszédben tündöklök, hanem abban a gondban, mellyel a magyar Propriumot összeállítja. A Naptár eredeti bejegyzései közt ott van Szent Istvánnak augusztus 15-i Transitus-a, augusztus 20-i főünnepé vigiliával, október 2-án Inventio Corporis S. Stephani; május 30-án Translatio dexteræ. Ez utóbbi későbbi béírás. Az 1192-ben szenttéavatott Szent László ünnepére (június 27) két miseszöveget közöl; Szent Imre (Henricus) november 13-i ünnepére három miseszöveget, ezek közül egy a lapszélen. Ismeri szeptember 2-án Szent Imre depositio-ját. Szent Gellértnek két ünnepé van a törzsben (július 26 és szeptember 24), egyet pótlólag írnak hozzá (február 24. Translatio). Pótlólag írják be Szent Erzsébetet november 19-ére. A Hahóti-kódexben is meglevő magyar kultuszok még: Szent Elek; Szent Adalbert (együtt Szent Györggyel).

A magyar kereszténység történetének első két századával ugyancsak gyökeresen beleírta magát az Egyház életének legbensőbb rétegébe, liturgiájába. A Pray-kódex szerkesztőjének itt kellett eredeti munkát végeznie, hisz a meglevő liturgikus szövegek vagy elégtelenek voltak céljához, vagy csak utánjárással voltak más egyházak szerkönyveiben találhatóak. Őseink buzgó-sága lobog e szövegekben.

*

A Pray-kódex mindjárt megírása után vándorútra kel. Miskolc mellől, a boldvaparti monostorból elkerül feltevésünk szerint Somogyvárra, onnét Pannonhalmára, majd Deákiba. Ott se marad sokáig, a XIII. század végén már Pozsonyban lesz a káptalan tulajdona. Ahol csak megfordul, mindenütt eleven hitélet, mozgalmas szellemiség légkörébe kerül. Felső-Magyarországban ez időben még sok bencés-kolostor áll Boldva környékén. Egész közel Boldvához áll a Miskolc melletti Tapolca — az apostolfejedelmek tiszteletét hirdeti. Széplak, Péteri, Százd, Kács, Kompolt, Tomaj, Szerencs, Bozók, Tereske monostorai mind az ősi bencés szokások szerint élnek. A Pray-kódexből ZALÁN MENYHÉRT összevetése alapján azt is látjuk, hogy a monostorok napi és évi életrendje mennyi hasonlóságot, egyöntetűséget mutat ez időben a külföldi kolostorokéval, a közeli osztrák-német dunamelléki apátságokéval és a távoli francia kolostorokéval. A monostorok még a liturgiának élnek első sorban; ami tudományt bennük ápolnak, az is voltaképen az istentiszteletből fakad és annak szolgál. Hisz maga a *liturgia* is felfokozott, legmagasabb szintre emelt lelki és anyagi kultúrát tételez fel és azt sugározza szét. A korális énekmelódiák a kórusokról szállnak és hatnak messze; a magyar fül megszokja őket, kézimalmot hajtó szolgáléányok és a vizek partján pásztorkodó nép fiai, ha nem is értik a szöveget, de a dallamot megőrzik. A monostori élet zártságán is áthat a nép felé ennek benső rendje, a népi élet Szent György-napjától Szent Mihályig (mily gazdag, neumákkal ékes liturgiája van a Pray-kódexben!), Szent Mihálytól Szent György napjáig a monostor kalendáriumához igazodik. A szentek kultusza a monostorban magában emeli az *egyháztörténeti tudást*, érdeklődést kelt a nagy mult, annak heroizmusa iránt és növeli a monostorlakók erényeit; a népben ez a tudás ugyan nem hatalmasodik el, hogy is tudná nyomon követni a Kalendarium idegen hangzású névsorát; de lassankint hozzászokik, hogy gyermekeit a szentek nevére kereszteltesse (*védőszentek*). Ez a folyamat a XIII. század elején még csak elindulóban van; mennyi őseredeti magyar személynevet őriznek még a monostorok falvai a XIII. század negyedik tizedében, mint például a pannonhalmié az Albeus-féle jegyzékben¹ (1237—40), de itt-ott már látszik

¹ PRT. I. 771.

a kalendáriumi nevek felvétele. Például: Ruozdon (Ravazd) ezek a jobbágyok: Paulus, Luthart, Lepart, Leustah, Jacob; de ugyanakkor például Vyloch (Újlak)-on a következők: Joanus, Uche, Bocsa, Reque, Mogus, Urlov, Phylippus.¹ A személynevek mellett a falunevek is függenek a templomok védőszentjeitől. A szentek népies tiszteletét befolyásolják a legendáikban elmondott csodák; egyes bajok, nyavalyák, veszedelmek (tűzvész, árvíz stb.) a szentekben így találják meg különös *segítőszentjüket*. Ha a Pray-kódexben nincs is még meg a 14 segítőszent együttes kultusza, de hogy az alap gondolat megvolt, azt a kettős oratiókban kifejezett különös érdeklődés, vagy egyéb mozzanatok mutatják. Lapszélre kerül például Szent Wolfgang, Szent Ottilia miséje, Szent Zsigmondnak, Szent Egyednek, Balázsnak, Miklós-nak két miséje is van egymás mellett; Kozma és Damján orvosszentek a szövegben is, a lapszálon is kapnak oratiót; az anyák védőszentje, Szent Anna, mivel a Sanctorableból kimaradt, a Communeba kerül — ugyancsak megnevezhető helyre — az egy szűzről és a sok szűzről szóló misék közé (98. l.). A népi igényeket nemcsak a segítőszentek miséi szolgálják, hanem a különféle votívmisék és áldások. Az áldásokkal foglalkozott már ZALÁN MENYHÉRT.

Votívmisékben a Pray-kódex nagy gazdagságot tár fel. Van benne a *hét minden napjára* külön votívmise; ezeket a Micrologus is felsorolja és Alcuinnak tulajdonítja. Az első köztük a Szentháromság miséje, vasárnapra. A Micrologus nem helyesli a Szentháromság külön ünneplését a róla nevezett vasárnapon; Kálmán király korában azonban ez az ünnep nálunk már kötelező; a Pray-kódex nem veszi be a vasárnapi misék közé, hanem neumas és kottás teljes miséjét közli a votivák közt. Hétfőn az angyalokról, kedden a bölcseségért, szerdán a Szentlélek kegyelméért, csütörtökön a szeretetről, pénteken a Szent Keresztről, szombaton a Boldogságos Szűzről miséznek, ha lehetséges. A különféle votívmisékben a kor, a nép, a misemondó pap, az Egyház, állam földi és örökkévaló igényei tárulnak fel. Van itt mise például a rossz bírák, rágalmazók, ellenségek ellen, utasok, fogságban sínylődők, betegek, kísértésben szenvedők, világot elhagyók érdekében. A kolostori szellem, mint azt egykorú

¹ PRT. I. 773.

külföldi levelezésekből látjuk, melegen ápolja a barátság lelkét; a Pray-kódexben öt miseformula is van: pro amico, egy pro amicis (III, III', III''), ez eléggé rávilágít hazai kolostoraink bensőséges lelkivilágára.

A monostori liturgiának, benső életnek, tudománynak a népre való kisugárzását egyéb mozzanatokon is látjuk. A középkori liturgiába még beleszövődtek szorosan vett dramatikus részek; az ünnep tárgyát nemcsak a mai liturgia eszközeivel jelenítették meg, hanem egészen drámai módon. A Pray-kódex a nagypénteki *passió*ban Krisztusnak ruháitól való megfosztását játszolja el szimbolikusan, az oltár ruháinak levevésével; *húsvéti misztériumjátéka* színesebb, kedvesebb, mint mai feltámadási körmeneteink. Népi játékaink (betlehemezés, háromkirályok, Mikulás) ezek mintájára keletkezettek. A Kalendarium azáltal is hat a népre, hogy megjelöli az egészségi, gazdasági stb. szempontból fontos napokat.

A Pray-kódex naptárának egészségi szabályai hónapok szerint változtatják az élet rendjét étkezésben, ivásban, különféle gyógyfüvek használatában. A kolostorokban határozott napok vannak az érvágásra. A népi gyógyításmódok, a gyógyfüvek természetése, gyűjtése minden bizonnyal érezték ennek a kolostori bölcseségnek a hatását. Ugyanilyen jellegű a *szerencsétlen napok* jegyzéke a Pray-kódexben. Ősi babonák nyernek tudálékos színt ezekben, de az életre való hatásuk erős, mondhatni kiirthatatlan. Manuel bizánci császár június 18-án, Szent Procopius napján nem mer ütközetbe bocsátkozni, mert az szerencsétlen nap.¹

A kultúra járása ugyanaz, mint a vízé; magasból jön és mikor szétterjed, szintje leesik. A középkor kolostorai nálunk a XII. század végén az átlagos középkori kultúrívót képviselik, azt, amely a karoling-kortól kezdve meglehetősen állandó kultúrértékeket jelentett könyvben, iskolában, liturgiában, művészetben, énekben. A Pray-kódexből látjuk, hogy komolyan törek-szenek az új értékek átvételére vagy termelésére, de ugyanakkor hűségesen őrzik ennek karoling-kori forrásait: Alkuint, Bédát, az ő nevéhez fűződő irodalmat, Usuardot az ünnepnapjáról. Történelmi érzékük megőrzi számunkra Évjegyzetek formájában multunk legbecsesebb adatait. A keresztshadak által is tágul

¹ Erdélyi L. Magyar Tört. I. 122. l.

a magyar kultúra hordozóinak horizontja, követség-járások, az uralkodók idegenből való házasodásai, új szerzetek meghonosodása, tanulmányúzó P. Mesterek Bologna- és Párizs-járása, külföldről hozott főpapok működése, hazai főpapok zsinatrajárása (Oros pannonhalmi apát ötször volt Rómában és résztvett 1217-ben a keresztshadjáratban is a Szentföldön) mind hozzájárulnak a magyar művelődés gazdagításához, szintjének emeléséhez. A Pray-kódexben mindez nyomot hagyott; még a keresztshadokról is találunk benne oratiót és arra utal a zarándokok botjának és táskájának megáldása is.

A Pray-kódex a *maga egészében* nemzeti kultúránk egyik legbecsesebb kincse. Ideje már, hogy ne csak egyik lapjával, hanem egész tartalmával foglalkozzunk.

KÜHÁR FLÓRIS O. S. B.